पदविशेषस्मृतेरिति चेत् न आकाङ्क्षादिमत्प्रतियोग्य-
न्वितस्वार्थपरत्वस्य क्लृप्तत्वाल्लाघवेनार्थाध्याहारात् न च
श्रुतपदानि लब्धप्रयोजनानीति कथमध्याहृते तेषां तात्-
पर्य्यमिति वाच्यं श्रुतार्थान्वयानुपपत्त्याध्याहृते तात्पर्य्यात्
कथन्तर्ह्योदनं पचतीत्यत्र समभिव्याहृतमात्रादन्वयबोधः
कलायादेरपि स्मृतत्वादिति चेत् न तात्पर्य्यनियमादित्य-
वेहि 'यत्परः शब्दः सशब्दार्थः" इति न्यायात् अन्यथा
तवापि दैवशात् स्मृतकलायपदोपस्थानेनान्वयबोधः
स्यात् अथ देवदत्त ओदनमित्यादिवाक्ये क्रियापदाध्या-
हाराभावेन कर्त्तुरनभिधानात् तृतीया स्यादिति चेत्
न अध्याहृतेनापि पचतिपदेन कर्त्तुरनभिधानात् । कर्तृ-
संख्याभिहितेति चेत् न, देवदत्तस्य पाक इत्यत्र तृतीयापत्तेः
तात्पर्य्यं तस्तत्र व्यवस्थेति चेत् तुल्यं ननु द्वारं पिधेहीत्यादौ
पिधानशाब्दानुभवे पिधानोपस्थापकपदत्वेनान्वयबधो
जनकत्वमिति चेत् न अन्वयप्रतियोग्युपस्थापकपदत्वेन-
जनकत्वात् न तु तदुपस्थापकयावत्पदत्वेन गौरवात् एवं पि-
धानान्वयबोधेऽपि अन्यथा गौणलाक्षणिकयोरन्वयबोधो न
स्यात् तयोरननुभावकत्वादिति उच्यते क्रियापदोपस्था-
पिता क्रिया कारकपदोपस्थापितं च कारकं परस्परमाका-
ङ्क्षति न तूपस्थितिमात्रम् अन्यथा द्वारं कर्भता पिधेहि
द्वारं पिधानकृतिरित्यत्रापि क्रियाकर्माध्याहार इवान्वयबोध-
प्रसङ्गः क्रियाकर्म्मणोरुपस्थितेस्तुल्यत्वात् एवंविधपदोपस्थापि-
ते परस्परमाकाङ्क्षा नास्तीति चेत् तर्ह्याकाङ्क्षायां पद विशेषो
पस्थापितत्वं तन्त्रं नतूपस्थितिमात्रम् । अर्थविशेषेऽसाधुत्वात्
न तत्रान्वयबोध इति चेत् न पिधेहीति पदं विना द्वार
मित्यस्याप्यसाधुत्वात् तदर्थप्रयोगे साधुत्वस्य तुल्यत्वात् सा-
धुत्वज्ञानस्यान्वयबोधेऽप्रयोजकत्वाच्च गोणीयादापभ्रंशादाव
प्यन्वयबोधाच्च न चात्रासंसर्गाग्रहोबाधकाभावात् ।
तस्मात् क्रियापदस्य कारकपदेन, कारकपदस्य च क्रियापदेन
सहान्वयबोधकत्वं नत्वेकं विनापरस्य । अपि च सकर्म्मक-
क्रियापदप्रयोगं विना द्वितीयानुपपत्तिः क्रियाप-
दार्थयोगे द्वितीया चेत् घटः आनयनं कृतिरित्यत्रापि
द्वितीयापत्तेः तथा पुष्पेभ्य इत्यत्र स्पृहयतिपदाध्याहारं
विना चतुर्थ्यनुपपत्तिः यदि च स्पृहयतिपदार्थयोगे चतुर्थी
तदा पुष्पमिच्छतीत्यत्रापि स्यात् स्पृहयतीच्छति पदयोरेका-
र्थत्वात् । अथ साधुत्वार्थं द्वारं पुष्पेभ्य इत्यत्र पिधेहि स्पृह
यति पदाध्याहारोऽनुमन्यते नत्वन्वयबोधार्थं तस्यान्वय
प्रतियोगिज्ञानादेवोत्पत्तेरिति चेत् तर्हि क्रियापदप्रयोगं
विना न कारकविभक्तिः कारकपदप्रयोगं विना न तदन्वय
योग्यं क्रियापदमिति केवलकारके क्रियापदाध्याहारः
केवलक्रियायाञ्च कारकपदाध्याहारः साधुत्वार्थमावश्यक
इति तज्जन्यैवोपस्थितिरन्वयबोधौपयिकी । तस्मात् क्रिया
कारकपदोपस्थापितयोरेव क्रियाकारकयोः परस्परान्वय
इति शब्दाध्याहारएव कर्त्राक्षेपे वक्ष्यामः" ।

व्याख्यातं चैतत् मथुरानाथेन दिङ्मात्रमत्रोदाह्रियते
"आसत्तिं निरूपयति आसत्तिश्चेति अन्वयप्रतियो-
गिनोःपदार्थयोरव्यवधानेनोपस्थितिरासत्तिरित्यर्थः खा-
व्यवहितत्वसम्बन्धेन तत्पदार्थोपस्थितिमती तत्पदार्थो-
पस्थितिस्तत्पदार्थे तत्पदार्थस्यासत्तिरिति फलितार्थः
नचैवमासन्नानासन्नविभागव्याघातः समूहालम्बनरूपपदा-
र्थोपस्थितेरेव सर्वत्र शाब्दाबोधोपयोगितया गिरिर्भुक्त-
मग्निमान् देवदत्तेनेत्यादावपि शाब्दानुभवाव्यवहित-
पूर्व्ववर्त्तिसमूहालम्बनोपस्थितिमादायैवाव्यवधानेनोपस्थिति
सत्त्वात् उपस्थितेरैक्येन व्यवधानासम्भवादिति वाच्यं
भेदगर्भाव्यवधानस्य पूर्वोत्तरक्षणसाधरणस्यात्र प्रवेशात् तच्च
स्वध्वंसाधिकरणभिन्नत्वे सति यः स्वप्रागभावाधिकरणसमय
प्रागभावानधिकरणक्षणस्तदवच्छेदेन स्वसमवायिदेशोत्पत्तिक
त्वे सति स्वभिन्नत्वम् । इत्थञ्च प्रथमं या प्रत्येकपदेभ्यः प्रत्येक
पदार्थानां क्रमिका स्मृतिः सैवासत्तिरन्ववयबोधाव्यवहित-
पूर्व्ववर्त्तिसमूहालम्बनरूपोपस्थितिः । अतएवासत्तिज्ञानं
हेतुः प्रत्येकपदजन्यपदार्थोपस्थितीनामाशुविनाशिनीनां
युगपच्छाब्दबोधात् पूर्व्वमसम्भवेन स्वरूपसद्धेतुत्वासम्भवात्
नचैवं दण्डी कुण्डली खड्गी देवदत्त इत्यादावेकविशेष्य-
कनानाविशेषणकान्वयबोधस्थले आसत्त्यभावप्रसङ्गः तत्र वि-
शेषणोपस्थितेर्विशेषणान्तरोपस्थित्या व्यवधानादिति वाच्यं
प्रकृतान्वयबोधाननुगुणायः स्वध्वंसाधिकरणक्षणस्तद्भिन्न-
त्वस्याव्यवधानघटकीभूतसत्यन्तदलार्थत्वात् विशेषणान्तरो-
पस्थिरिक्षणश्च न प्रकृतान्वयबुद्ध्यननुगुणः अननुगुणत्वञ्च
फलबलकल्प्य यादृशयादृशक्षणेन व्यवधानेऽप्यन्वयबोधोऽ-
नुभवसिद्धस्तत्क्षणभिन्नत्वस्यैवाननुगुणत्वरूपत्वात् । अतएव
गिरिर्भुक्तमित्यादौ भुक्तादिपदार्थोपस्थितिक्षणोयत्रैक-
पदोच्चारणानन्तरं चिरतरं विलम्ब्यान्यपदमुच्चारितं तत्रा
व्यवधायकक्षणोऽपिचाननुगुणस्तत्रान्वयबोधानुत्पत्तेरिति
तदुभयत्र नासत्तिः । नचैवं यत्र पदोपस्थितिर्व्यवधानेन,
पदार्थोपस्थितिश्चाव्यवधानेन, तत्राप्यासत्त्यापत्तिरिति वाच्यं
तत्पदोपस्थित्यव्यवहिततत्पदोपस्थितिजन्या तत्पदार्थो